IJTIMOIY TARMOQLAR TILIDA YANGI LEKSIK BIRLIKLARNING SO‘Z YASALISH MODELLARI

Alijanova Shoxsanam Anvarjon qizi
O‘zbekiston jurnalistika va ommaviy kommunikatsiyalar universiteti
magistratura bosqichi, O‘zbek tili va adabiyoti yo‘nalishi talabasi
E-mail: shohsanamalijanova1@gmail.com

Annotatsiya. Tezisda ijtimoiy tarmoqlar (Telegram, Instagram, Facebook, TikTok) tilida paydo bo‘layotgan yangi leksik birliklarning so‘z yasalish modellari tahlil qilinadi. Affiksatsiya, kompozitsiya, analitik fe’l yasalishi, semantik kalkalash, abbreviatsiya va qisqartirish usullarining mahsuldorligi misollar asosida ko‘rsatiladi. O‘zlashma asoslarning o‘zbek tili so‘z yasalish tizimiga moslashuvi hamda gibrid yasalmalarning o‘rni yoritiladi.

Kalit so‘zlar: ijtimoiy tarmoq, internet-diskurs, neologizm, so‘z yasalishi, yasalish modeli, affiksatsiya, kompozitsiya, abbreviatsiya, o‘zlashma, gibrid so‘z.

Аннотация. В тезисе анализируются словообразовательные модели новых лексических единиц, возникающих в языке социальных сетей (Telegram, Instagram, Facebook, TikTok). На примерах показана продуктивность аффиксации, словосложения, аналитического глаголообразования, семантического калькирования, аббревиации и усечения. Раскрываются адаптация заимствованных основ к словообразовательной системе узбекского языка и роль гибридных образований.

Ключевые слова: социальная сеть, интернет-дискурс, неологизм, словообразование, словообразовательная модель, аффиксация, словосложение, аббревиация, заимствование, гибридное слово.

Abstract. The paper analyses the word-formation models of new lexical units emerging in the language of social networks (Telegram, Instagram, Facebook, TikTok). The productivity of affixation, compounding, analytic verb formation, semantic calquing, abbreviation and clipping is demonstrated with examples. The adaptation of borrowed stems to the word-formation system of Uzbek and the role of hybrid formations are discussed.

Keywords: social network, internet discourse, neologism, word formation, word-formation model, affixation, compounding, abbreviation, borrowing, hybrid word.

KIRISH

Raqamli kommunikatsiyaning jadal rivojlanishi tilning eng harakatchan sathi – leksikada sezilarli o‘zgarishlarni yuzaga keltirmoqda. Ijtimoiy tarmoqlar bugun faqat axborot almashish vositasi emas, balki yangi so‘zlar paydo bo‘ladigan, sinovdan o‘tadigan va ommalashadigan asosiy nutqiy muhitga aylandi. D. Kristal internet muloqotiga xos til ko‘rinishini «Netspeak» atamasi bilan nomlab, uni og‘zaki va yozma nutq belgilarini o‘zida birlashtirgan alohida hodisa sifatida tavsiflagan[1]; keyinchalik bu hodisani o‘rganuvchi yo‘nalishni «internet lingvistikasi» deb atab, uning mustaqil tadqiqot sohasi ekanini asoslagan[2].

[1] Crystal D. Language and the Internet. – Cambridge: Cambridge University Press, 2001. – P. 17–18, 48.

[2] Crystal D. Internet Linguistics: A Student Guide. – London; New York: Routledge, 2011. – P. 1–3.

© 2026 London International Monthly Conference on Multidisciplinary Research and Innovation. All Rights Reserved.

Ijtimoiy tarmoq tilining o‘ziga xosligi shundaki, unda yozma shakl og‘zaki nutqqa xos erkinlik, tezkorlik va ekspressivlik bilan uyg‘unlashadi. Natijada so‘z ijodkorligi faollashadi: foydalanuvchilar yangi tushunchalarni nomlashda tayyor so‘zni o‘zlashtirish bilan cheklanmay, uni ona tili qoliplari asosida qayta ishlaydi.

Mavzuning dolzarbligi davlat til siyosati bilan ham bog‘liq: 2020–2030-yillarda o‘zbek tilini rivojlantirish va til siyosatini takomillashtirish konsepsiyasida davlat tilining zamonaviy axborot texnologiyalari va kommunikatsiyalariga faol integratsiyalashuvini ta’minlash ustuvor yo‘nalishlardan biri sifatida belgilangan[3]. Ijtimoiy tarmoqlarda paydo bo‘layotgan birliklarning qaysi modellar asosida yasalayotganini aniqlash ularni me’yorlashtirish va lug‘atlarda aks ettirish uchun ilmiy asos bo‘ladi.

O‘zbek tilshunosligida so‘z yasalishi nazariyasi yetarli darajada ishlangan bo‘lsa-da, ijtimoiy tarmoqlar tilidagi yangi yasalmalar hali tizimli tavsiflanmagan. Xorijiy tilshunoslikda ingliz tili so‘z yasalishi L. Bauer va I. Plag ishlarida, internet tili esa D. Kristal tadqiqotlarida atroflicha yoritilgan; ushbu ishlar mazkur tezis uchun nazariy asos bo‘lib xizmat qildi.

Tadqiqotning maqsadi – ijtimoiy tarmoqlarning o‘zbek tilidagi segmentida faol qo‘llanayotgan yangi leksik birliklarning yasalish modellarini aniqlash va ularning mahsuldorlik darajasini baholash. Material sifatida Telegram, Instagram, Facebook va TikTok tarmoqlaridagi post hamda izohlarda uchraydigan birliklar olindi; tavsifiy, so‘z yasalish tahlili va komponent tahlil usullaridan foydalanildi.

ASOSIY QISM

O‘zbek tilshunosligida so‘z yasalishi tizimi A. Hojiyev tomonidan izchil tadqiq etilgan bo‘lib, olim hozirgi o‘zbek tilida so‘z yasashning asosiy usullari sifatida affiksatsiya va kompozitsiyani ko‘rsatadi[4]. E.A. Zemskaya esa so‘z yasalishini tayyor birliklar yig‘indisi emas, balki so‘zlovchining jonli nutqiy faoliyati sifatida talqin qiladi. Ijtimoiy tarmoqlar tili ana shu faoliyat bevosita kuzatiladigan maydondir. So‘z yasalish modeli deganda muayyan turdagi yasama so‘zlar hosil qilinadigan umumlashgan qolip tushuniladi. To‘plangan material asosida quyidagi modellar ajratildi.

1. Affiksal model: [o‘zlashma asos + o‘zbekcha yasovchi qo‘shimcha]. Ushbu model eng mahsuldor bo‘lib, gibrid yasalmalarni hosil qiladi: -chi (obunachi, tiktokchi, SMMchi), -lik (blogerlik, adminlik), -la (bloklamoq, layklamoq, filtrlamoq). So‘zlashuv uslubiga xos -bozlik affiksoidi salbiy baho ottenkasini qo‘shadi: laykbozlik, xaypbozlik, selfibozlik. Yasama fe’llar harakat nomi va sifatdosh shakllarida ham faol: bloklash, bloklangan, layklangan. Inglizcha asosning o‘zbekcha qo‘shimcha bilan erkin birikishi o‘zlashmaning til tizimiga singganidan dalolat beradi.

2. Analitik model: [o‘zlashma ot + yordamchi fe’l]. O‘zbek tili uchun an’anaviy bo‘lgan bu qolip (telefon qilmoq tipida) ijtimoiy tarmoqlarda yangi mazmun bilan to‘lmoqda: layk bosmoq, post qo‘ymoq, repost qilmoq, skrin qilmoq, storis joylamoq, strim qilmoq, obuna bo‘lmoq. Yordamchi fe’l tanlovi harakatning tabiatiga bog‘liq: tugma bilan bajariladigan amallarda bosmoq, joylashtirish ma’nosida qo‘ymoq, joylamoq fe’llari qo‘llanadi.

3. Kompozitsiya modeli: [asos + asos]. Yangi qo‘shma so‘zlarning aksariyatida birinchi komponent baynalmilal, ikkinchisi o‘zbekcha: telegram-kanal, internet-do‘kon, veb-sahifa, videoqo‘ng‘iroq, mediasavodxonlik. Video-, media-, veb-, onlayn- kabi unsurlar turkum hosil qiluvchi qismga aylanib, prefiksoid vazifasini bajarmoqda.

---

[3] O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 20-oktabrdagi «O‘zbek tilini yanada rivojlantirish va til siyosatini takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida»gi PF–6084-son Farmoni // Qonunchilik ma’lumotlari milliy bazasi: www.lex.uz.

[4] Hojiyev A. O‘zbek tili so‘z yasalishi tizimi. – Toshkent: O‘qituvchi, 2007. – 168 b.

© 2026 London International Monthly Conference on Multidisciplinary Research and Innovation. All Rights Reserved.

4. Semantik model (kalkalash). Bunda yangi shakl yasalmaydi, mavjud o‘zbekcha so‘z inglizcha atama ta’sirida yangi ma’no kasb etadi: devor (wall), tasma (feed), sahifa (page), hikoya (story), ulashmoq (share), kuzatuvchi (follower), yoqtirish (like), izoh (comment). «O‘zbek tilining izohli lug‘ati» nashr etilgan davrda ijtimoiy tarmoqlar hali ommalashmagani sababli mazkur ma’nolar unda qayd etilmagan[5]; bu ularni leksikografik jihatdan tavsiflash zaruratini ko‘rsatadi.

5. Abbreviatsiya va qisqartirish. I. Plag qisqartirish (truncation, clipping), kontaminatsiya hamda abbreviatura va akronimlarni so‘z yasalishining alohida turlari sifatida tavsiflaydi[6]. Tarmoq tilida initsial abbreviaturalar (SMM, IT, PR, DM), asosning kesilishi (skrin ← skrinshot, insta ← Instagram, akk ← akkaunt) hamda unlilar tushirilgan grafik qisqartmalar (slm – salom, rhmt – rahmat) keng tarqalgan. So‘nggi guruh faqat yozuvda mavjud bo‘lib, tejamkorlik tamoyiliga xizmat qiladi va yangi leksema hosil qilmaydi.

6. Kontaminatsiya. L. Bauer va I. Plag tavsiflagan bu usul o‘zbek tilining o‘zida kam mahsul; kontaminantlar asosan tayyor holda o‘zlashadi: vlog (video + blog), podkast (iPod + broadcast), netiket (net + etiquette), emotikon (emotion + icon). O‘zbek tili egalari ularni tub so‘z sifatida qabul qiladi, ya’ni manba tildagi yasalish tuzilishi o‘zlashtiruvchi tilda so‘nadi.

Ba’zi birliklar rus tili vositachiligida kirib kelgan (lichka, zakrep). M. Krongauz rus tilidagi internet-muloqotda til o‘yini va me’yordan ongli chekinish hodisalarini tahlil qilgan[7]; shunga o‘xshash jarayonlar o‘zbek tilidagi tarmoq nutqida ham kuzatiladi.

Yangi birliklarning o‘zlashuvi imloviy beqarorlik bilan kechadi: bir so‘zning bir necha yozuv varianti parallel qo‘llanadi (xeshteg / heshteg, storis / stori, chellenj / challenj), ayrim hollarda so‘z lotin grafikasidagi asl shaklida saqlanadi (like, story, live). Variantlilik o‘zlashmaning hali me’yorlashmaganini bildiradi; kelishik va ko‘plik qo‘shimchalarini qabul qilishi (storisda, layklar) hamda yasalish asosi bo‘la olishi (layklamoq) esa uning tilga singish darajasini ko‘rsatuvchi asosiy mezonlardir.

Kuzatishlar yangi birlikning tilga kirib kelishida uch bosqichni ajratish imkonini beradi: 1) asl grafikada qo‘llanish (story); 2) fonetik-grafik moslashuv (storis); 3) morfologik va so‘z yasalish tizimiga qo‘shilish (storislar, storis joylamoq). E’tiborlisi, storis so‘zi inglizcha ko‘plik shaklidan (stories) o‘zlashgan bo‘lsa-da, o‘zbek tilida birlik ma’nosida qo‘llanadi. Uchinchi bosqichga yetgan birliklargina lug‘at tarkibidan barqaror o‘rin oladi.

Modellarning tanlanishida ekstralingvistik omillar ham muhim: tezkor muloqot tejamkorlikni (qisqartmalar), foydalanuvchining o‘zini namoyon etish ehtiyoji ekspressivlikni (-bozlik yasalmalari), platformalar interfeysining o‘zbek tiliga tarjima qilinishi esa kalkalarning ommalashuvini ta’minlaydi. Xususan, obuna bo‘lish, ulashish, izoh qoldirish birliklari interfeys tili orqali umumiste’molga o‘tdi.

XULOSA

Birinchidan, ijtimoiy tarmoqlar tilidagi yangi birliklar o‘zbek tilining mavjud so‘z yasalish tizimi doirasida shakllanmoqda: eng mahsuldor modellar – affiksal va analitik (qo‘shma fe’l) modellardir.

---

[5] O‘zbek tilining izohli lug‘ati: 5 jildli / A. Madvaliyev tahriri ostida. – Toshkent: O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi, 2006–2008.

[6] Plag I. Word-Formation in English. – Cambridge: Cambridge University Press, 2003. – P. 116–129.

[7] Кронгауз М.А. Самоучитель олбанского. – М.: АСТ: Corpus, 2013. – 416 с.

© 2026 London International Monthly Conference on Multidisciplinary Research and Innovation. All Rights Reserved.

Ikkinchidan, o‘zlashma asoslarga o‘zbekcha qo‘shimchalar qo‘shilishidan hosil bo‘lgan gibrid yasalmalar o‘zlashmalarning tilga moslashuvining asosiy ko‘rsatkichidir.

Uchinchidan, semantik kalkalash o‘zbek tilining ichki imkoniyatlari hisobiga atama yaratishning samarali yo‘li bo‘lib, uni qo‘llab-quvvatlash til siyosati vazifalariga mos keladi.

To‘rtinchidan, abbreviatsiya, qisqartirish va kontaminatsiya ingliz tili ta’sirida faollashgan bo‘lsa-da, o‘zbek tilida hozircha ikkilamchi o‘rinda turadi.

Beshinchidan, imloviy variantlilikni bartaraf etish uchun tarmoq neologizmlarini korpus asosida to‘plash, ularning yozilishini imlo lug‘atlarida me’yorlashtirish va izohli lug‘atlarda aks ettirish navbatdagi vazifadir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 20-oktabrdagi «O‘zbek tilini yanada rivojlantirish va til siyosatini takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida»gi PF–6084-son Farmoni // Qonunchilik ma’lumotlari milliy bazasi: www.lex.uz.
2. Hojiyev A. O‘zbek tili so‘z yasalishi tizimi. – Toshkent: O‘qituvchi, 2007. – 168 b.
3. Hojiyev A. Tilshunoslik terminlarining izohli lug‘ati. – Toshkent: O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi, 2002. – 168 b.
4. O‘zbek tilining izohli lug‘ati: 5 jildli / A. Madvaliyev tahriri ostida. – Toshkent: O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi, 2006–2008.
5. Земская Е.А. Словообразование как деятельность. – М.: Наука, 1992. – 221 с.
6. Кронгауз М.А. Самоучитель олбанского. – М.: АСТ: Corpus, 2013. – 416 с.
7. Bauer L. English Word-Formation. – Cambridge: Cambridge University Press, 1983. – 311 p.
8. Crystal D. Language and the Internet. – Cambridge: Cambridge University Press, 2001. – 272 p.
9. Crystal D. Internet Linguistics: A Student Guide. – London; New York: Routledge, 2011. – 179 p.
10. Plag I. Word-Formation in English. – Cambridge: Cambridge University Press, 2003. – 240 p.

© 2026 London International Monthly Conference on Multidisciplinary Research and Innovation. All Rights Reserved.